

УДК 371.32.91(07) (045)

ПОБИДАЙЛО Наталія Григорівна,
кандидат педагогічних наук, науковий
співробітник відділу навчання географії та
економіки, Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: jolly2008@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ КРАЄЗНАВЧИХ ІГОР НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** Досліджено психолого-педагогічні передумови застосування дидактичних краєзнавчих ігор на заняттях фізичної географії України та визначено їх ефективність. Методи дослідження в роботі застосовано такі: пошуковий за наявною методичною та науковою літературою з аналізом знайденого матеріалу, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, систематизація, абстрагування й конкретизація, вивчення й аналіз документації та результатів діяльності дослідників із проблеми проведеного дослідження. Підтверджено ефективність застосування дидактичних краєзнавчих ігор на заняттях фізичної географії й окреслено перспективні напрями подальших досліджень.*

***Ключові слова:** краєзнавство; дидактичні ігри; фізична географія; учні; ігрові технології; передумови; Україна.*

Постановка проблеми. Гра, будучи простим і близьким людині способом пізнання навколишньої дійсності, повинна бути найбільш природним і доступним шляхом до оволодіння тими чи тими знаннями, уміннями, навичками. Існуюча ж необхідність у раціональній побудові, організації й застосування її в процесі навчання й виховання вимагає більш ретельного і детального її вивчення.

У сучасній практиці навчання фізичної географії великою популярністю користуються ігрові технології. У методичній літературі описана значна кількість ігрових сюжетів, представлені класифікації. Проте ставлення вчителів до ігрових ситуацій неоднозначне: одні застосовують їх дуже активно, уважають результативними, другі перевагу надають класичним формам організації освітнього процесу.

Застосовують ігор у навчанні географії вирішує багато завдань. Вони розвивають пізнавальний інтерес до предмету, активізують навчальну діяльність учнів на уроці, сприяють становленню творчої особистості учня, оскільки багато з них часто надають навчанню проблемний характер, містять питання, на яке необхідно дати відповідь. Багато ігор дають можливість для взаємонавчання, оскільки передбачають групові форми роботи. Інтелектуально розвинуті учні займають лідерську позицію, навчають інших у командній грі. Можливість спілкування, обговорення проблем, задоволення потреби підлітків у спілкуванні.

Включення у структуру уроку фізичної географії ігрових моментів може бути застосовано для зняття втоми, розвитку особистісної свободи і розкнутості учнів, особливо слабких і невпевнених у собі [1, с. 21].

Аналіз актуальних досліджень. Основи забезпечення дидактичних умов та активізації навчання розкрито у працях вітчизняних і зарубіжних науковців (Ю. К. Бабанський, Г. Г. Ващенко, С. У. Гончаренко, А. А. Горбатков, П. М. Гусак, М. А. Данилов, О. К. Дусавицький, В. І. Загвязинський, І. А. Зязюн, В. Д. Іванов, П. Ф. Каптерев, В. І. Лозова, Н. Є. Мойсеюк, Н. А. Морозова, Н. Д. Нікандров, А. С. Нісімчук, О. М. Пехота, Р. О. Позінкевич, Л. С. Славіна, О. М. Степанов, В. О. Сухомлинський, Н. М. Тарасевич, М. М. Фіцула, О. Т. Шпак, Г. І. Щукіна, Н. Є. Щуркова, М. Д. Ярмаченко). Питання викладання природничих дисциплін у школі досліджують М. В. Гриньова, Л. А. Липова, А. В. Степанюк; психологічні

аспекти проблеми творчого розвитку школярів розкрито у працях Л. І. Божович, А. В. Брушлінського, Л. С. Виготського, Л. Л. Гурової, В. В. Давидова, Л. В. Занкова, М. М. Поташника, В. В. Рибалки, В. А. Роменця, С. Л. Рубінштейна, С. В. Сисоевої, О. К. Тихомирова, Г. Уеллеса, Л. І. Шрагіної, М. Д. Ярошевського.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні передумови застосування дидактичних краснавччих ігор на заняттях фізичної географії України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Курс фізичної географії України вивчається учнями у 8 класі й має особливе значення, оскільки ним завершується вивчення шкільної фізичної географії. Завдання й зміст курсу полягають у наданні учням знань про природу України, її історичне минуле, народні традиції, розкритті в доступній формі зв'язків між природою й господарською діяльністю людей, формуванні пізнавальних інтересів у цілому й інтересу до географічної науки зокрема. При вивченні цього курсу учні продовжують знайомитися з деякими методами наукового дослідження (профілювання, спостереження за природними явищами, опрацювання матеріалів спостереження, аналіз і синтез).

Досвід учителів свідчить, що навчання курсу повинно здійснюватися в єдиному процесі разом із вихованням учнів, адже перед курсом стоять такі навчально-виховні цілі: формування національного патріотизму, виховання бережливого ставлення до національних багатств через їх раціональне застосування [1, с. 21]. Це допомагає виховувати в учнів бережливе ставлення до природи, переконує їх у тому, що природу варто застосовувати, не порушуючи взаємозв'язку, який склався у природних комплексах. Велике значення у вихованні мають заняття, які проводяться безпосередньо на природі.

До основних навчально-виховних завдань слід віднести: цілеспрямоване формування в учнів уявлень і понять про природу і природничо-географічні процеси; систематичне формування конкретних понять про рельєф, корисні копалини, гірські породи, клімат і погоду, води, ґрунти, рослинний і тваринний світ; забезпечення зв'язку змісту курсу з практикою життя. Курс фізичної географії України продовжує розумовий розвиток учнів через географічне комплексно спрямоване мислення, коли території й окремі компоненти природи розглядаються в комплексі при постійному встановленні причинно-наслідкових зв'язків між ними [2, с. 21–32].

Деякі вчителі вимагають від учнів запам'ятовування великої кількості географічних найменувань, у результаті чого учень показує на карті географічний об'єкт, але пояснити пов'язані з ним причини і наслідки не може, тобто знання географічної номенклатури і вмільсть безпомилково їх відтворити ще не є показником знання карти. Бажано, щоб при демонструванні учні ще аналізували причини утворення чи появу того чи того географічного об'єкта або явища.

Важливим підходом у формуванні картографічної культури є здобування картографічних знань за допомогою такого прийому, як порівняння. При вивченні фізичної географії України варто давати учням виконати завдання за картами атласу: порівняйте географічне положення України і Білорусі або порівняйте за кліматичними картами кліматичні умови природи двох країн. Таке поєднання прийомів порівняння, самостійної роботи на основі методу бесіди стимулюють в учнів позитивне ставлення до здобуття географічних знань [2, с. 21–32].

У курсі «Фізична географія України» осередком концентрації картографічних знань виступає тема № 2 «Джерела географічної інформації», на яку відводиться 4 години за новою програмою для 12-річної школи. Однак у програмі не вказано, що слід передбачити в ознайомленні учнів із картографічними знаннями з урахуванням тих, які вони отримали в попередніх класах, тому на уроці варто провести актуалізацію таких картографічних понять, як «масштаб», «умовні знаки», «азимут», «географічні координати» [5, с. 26].

Дослідження прийомів зображення географічних предметів, об'єктів і явищ немислимо без оцінювання такого поняття, як генералізація. Хоча у програмі воно відсутнє, його необхідно ввести на рівні уявлення на даному уроці [4, с. 23].

При вивченні таких взаємопов'язаних понять, як «картографічна проекція» і «спотворення» слід дотримуватися таких психолого-педагогічних умов:

- групова форма роботи через гуманізацію спілкування в навчально-виховному процесі;
- забезпечення діяльнісно-творчого характеру навчання при формуванні картографічних понять;
- створювати ситуації вільного вибору учнем за рівнем опанування навчального матеріалу і шляхом досягнення пізнавальної мети;
- забезпечувати емоційність навчання і створення ситуації взаємного успіху в роботі;
- забезпечувати наступність і неперервність географічної освіти;
- застосовувати емпатійні завдання;
- ознайомлюватися з нетрадиційними для шкільного навчально-виховного процесу джерелами знань і виконувати завдання з їх застосування;
- абстрактні поняття повинні бути максимально конкретизовані й візуалізовані;
- інтерес до матеріалу повинен підтримуються за допомогою певних парадоксів і протиріч [2, с. 21–32].

Метою уроку є допомога учням актуалізувати базові картографічні поняття, що вивчаються ними в попередніх класах – географічних курсах, ознайомити учнів із поняттями «картографічна проекція», «картографічна генералізація», прийомами зображення географічних об'єктів і явищ на географічних картах, сформувані в учнів уміння й навички роботи з картами, атласами, продовжувати формувати комунікативно-діалогове вміння, майстерність співпрацювати у групі, що допомагає збагнути географічні карти, що є не тільки основним джерелом, але і результатом географічних знань.

Найбільш істотною ознакою в дидактичних матеріалах із географії для 12-річної школи є функція організації процесу засвоєння географічних знань, понять, умінь і навичок. Для цього проводиться організація пізнавальної діяльності учнів на різних рівнях засвоєння знань для визначення класифікації запитань-завдань і врахування вирішальної функції, яку вони виконують. Завдання подані за різними рівнями складності, що привчає учнів не просто констатувати факти і застосовувати їх, а також давати їм географічне пояснення. Наведені приклади творчих завдань дозволять учням подивитися на чимало знайомих явищ і процесів під іншим кутом зору – географічним. Що саме обрати серед запропонованих завдань, визначає вчитель, виходячи з рівня підготовки кожного учня [5, с. 26].

Процес розвитку ігрових способів навчання географії можна прослідкувати за публікаціями в методичній літературі: «Географія та основи економіки в школі», «Географія» видавництва «Основа» та «Краєзнавство. Географія. Туризм» видавництва «Шкільний світ».

Протягом останніх 15 років спостерігається постійне підвищення інтересу учителів географії до ігрових форм навчання, яке проявляється у збільшенні кількості публікацій. При цьому в 80-ті роки частіше застосовуються настільні ігри типу кросвордів, ребусів, лото, ігрових кубиків, пошти. У той самий час появляється опис ігор-змагань і рольових ігор, але більшість із них пропонується для 6-7-х класів, є досить однотипними і з не чітко прописаними правилами [5].

У 90-ті роки помітно збільшується кількість публікацій з описом ігор творчого змісту – змагань і рольових ігор, при цьому їх форми стають більш різноманітними: ігри-змагання «Що? Де? Коли?», «Щасливий випадок», «Зірковий час». «Геобізнес», «Геошанс», «По слідах Робінзона», «Морський бій», «Роза вітрів», «Острів скарбів»; рольові ігри: «Юний менеджер», урок-ярмарка, прес-конференція, урок-суд, урок-подорож, урок-казка, урок-інсценіровка, урок-нарада. Практично всі розробки мають

чітко визначені правила, які легко застосовувати в педагогічній практиці або, при необхідності, адаптовувати до другої теми чи курсу географії [1].

В останні роки розвиток ігрових технологій триває і йде від опису окремих розрізнених ігор до поступового створення цілого комплексу і системи ігор, що пов'язані між собою єдиною дидактичною метою і завданнями.

Можна прочитати безліч літератури про активні методи навчання, але навчитися застосовувати їх можна тільки шляхом особистої участі у грі, мозковому штурмі або дискусії. Педагогам, які вирішують працювати за ігровими технологіями, варто знати деякі правила [3].

Правило перше. До роботи мають залучатися всі учні.

Правило друге. Слід подбати про психологічну підготовку учнів, адже не всі, хто прийшов на урок, психологічно готові до безпосереднього включення до тієї чи тієї форми роботи, у ході якої виявляються скутість, традиційність поведінки. У зв'язку з цим корисними є розминки, постійне заохочення учнів до активної участі в роботі, надання можливостей для самореалізації

Правило третє. Кількість тих, хто навчається за технологією гри, не повинна перевищувати 20 осіб. Тільки за цієї умови можлива продуктивна робота в малих групах, адже важливо, щоб кожен був почутим.

Правило четверте. Приміщення для роботи має бути підготовлене з таким розрахунком, щоб учням було легко пересідати для роботи в малих групах. Добре, якщо заздалегідь будуть підготовлені матеріали, що необхідні для творчої роботи.

Правило п'яте. Будьте уважні до питань процедури і регламенту. Про них треба домовитися з самого початку і не порушувати їх.

Правило шосте. Розподілити учнів на групи слід на основі добровільності. Якщо цього з якихось причин не можна зробити, потім доречно скористатися принципом випадкового вибору [2, с. 21–25].

Під час планування й проведення уроків-ігор на географічну тематику варто дотримуватися таких рекомендацій:

1. В основу сценарію гри має бути покладена реальна, життєва ситуація. При цьому слід урахувати вікові й індивідуальні особливості учнів, їхній життєвий досвід, знання, що будуть необхідними у процесі гри.

2. Після повідомлення учням ігрової ситуації складають сценарій гри. Для цього учням пропонують самостійно попрацювати з різними джерелами інформації, можливо, взяти інтерв'ю у фахівців. Потім слід колективно скласти сценарій гри, розподілити ролі між учасниками. Завдання вчителя при цьому – зацікавити учнів, скоригувати їхню діяльність.

3. Важливо створити у класі відповідну обстановку з імітацією реальності (залу суду чи приміщення телестудії, конференц-зали).

4. Намагатися постійно підтримувати інтерес учасників. Для цього треба мати в запасі не передбачені сценарієм завдання.

5. Життєва ситуація, що покладена в основу гри, має передбачати вихід із гри в реальне життя. Мета цього етапу полягає в оцінюванні життєвої ситуації, у спрямованості на практичні дії (Чому так відбулося в житті? Що можна змінити у грі, щоб цього не сталося в житті?).

6. Закінчення гри не є кінцевим результатом ігрової діяльності. Наступним важливим етапом є аналіз дій кожного учасника гри: ставлення до результатів гри, з'ясування, яких знань і вмінь виявляється недостатньо для розв'язання поставлених завдань [3, с. 15–25].

Важливий складник позакласної роботи – це організація різноманітних конкурсів, свят, фестивалів, змагань, зльотів, що, з однієї сторони, мають розважальний характер, а з другої – сприяють успішному засвоєнню як теоретичних знань, так і

практичних навичок. Ігрові форми – неодмінний елемент будь-якого навчання – індивідуального, шкільного, позашкільного, але найбільш ефективним і доцільним є застосування ігрових прийомів у позакласній роботі з географії.

Розглянемо найважливіші форми застосування ігрових прийомів.

Найпоширеніший напрям позакласної діяльності з фізичної географії, де застосовують ігрові прийоми, – це туристично-краєзнавчий. У цьому аспекті його реалізують шляхом організації зльотів і туристичних змагань, конкурсів і змагань з елементами спортивного орієнтування чи орієнтування на місцевості за певними предметами [2, с. 21–32].

Зліт – це комплексний захід, який проводять із метою перевірки технічної туристичної підготовки учасників шляхом створення смуги перешкод, безпомилкове подолання яких командою є запорукою перемоги. В організації зльотів застосовують ігрові прийоми – подолання перешкод, що імітують реальну небезпеку на місцевості, елементи спортивного орієнтування та ін.

Спортивне орієнтування – особливий напрям туристичної роботи, що передбачає вміння орієнтуватися на місцевості за допомогою компаса і спеціальних спортивних карт. Елементи спортивного орієнтування застосовують не тільки під час туристичних змагань (установлення дистанцій, пошук кодових слів, що зашифровані на контрольних пунктах), а й у будь-яких навчально-розважальних заходах (наприклад, пошук скарбів за картою, легендою, гра «до зустрічі», мілітаристські ігри) [2, с. 21–32].

Рольові ігри дуже поширені в позакласній роботі й мають важливе виховне значення: виконуючи певну суспільну функцію або граючи вигадану роль, учень осмислює позитивні й негативні наслідки конкретних вчинків, і це стримує її або, навпаки, спонукає до певних дій у реальному житті. У позакласній роботі можна поєднувати рольові ігри зі спортивним орієнтуванням (пошук скарбів, таємниць, загадок піратами і мореплавцями, відкриття нових земель).

Важливе значення рольові ігри мають у вивченні економічної географії, екологічному вихованні, в усвідомленні важливості глобальних проблем. Конкурсні заходи доцільні в роботі гуртка, секції, клубу, географічного товариства, музею, під час святкування тижня географії. До конкурсних ігор належать «Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Поле чудес», «КВК», «Хто найрозумніший?», «Розумники та розумниці», різноманітні вікторини та ін. [2, с. 21–32].

Свята і фестивалі – це комплексні заходи, що мають масово орієнтований характер і спрямовані на формування інтересу до навчального предмета, бажання спробувати свої сили в туристичній діяльності, пошуковій роботі. Зазвичай, це яскраві, урочисті заходи, що передбачають участь великої кількості людей, застосування різноманітних форм роботи, виконання розважальних, нескладних завдань, що стимулюватиме подальшу пізнавальну діяльність учнів [2, с. 21–32].

Отже, у позакласній роботі з географії найбільш ефективні є ігри на місцевості, рольові та ігри з елементами спортивного орієнтування й техніки туризму. Найбільш поширені ігрові прийоми у туристично-краєзнавчій роботі.

Висновки. Застосування цієї форми навчання в географічній освіті учнів свідчить, що формування відповідального ставлення до навколишнього середовища через спілкування в ігрових ситуаціях поживає все те, що на уроках, зазвичай, втиснуте у вузькі рамки програми. І що найважливіше – учні починають активно діяти, роздумувати, переживати, приймати рішення.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі – використання комп'ютеризованих дидактичних краєзнавчих ігор на заняттях фізичної географії України.

Список використаної літератури

1. Воробйова Р. Географічне виховання учнів у процесі спільної ігрової діяльності / Р. Воробйова // Географія та основи економіки в школі. – 2005. – С. 21.

2. Ліскович Є. Ігри для перевірки знань учнів / Є. Ліскович // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – С. 21–23, 26, 32.
3. Осадчук Г. Сенкени на уроках географії / Г. Осадчук // Географія та основи економіки в школі. – 2005. – С. 20.
4. Усова Н. Такі різні ігри / Н. Усова // Географія та основи економіки в школі. – 2003. – С. 23.
5. Ягниця В. «Міс географія» / В. Ягниця // Географія та основи економіки в школі. – 2005. – С. 26.

References

1. Vorobiova, R. (2005). Neohrafichne vykhovannia uchniv u protsesi spilnoi ihrovoi diialnosti. Neohrafyia ta osnovy ekonomiky v shkoli (*Geography and Basics of Economics in School*), 21 (in Ukr.)
2. Liskovych, Ye. (2004). Ihry dlia perevirky znan uchniv. Neohrafyia ta osnovy ekonomiky v shkoli (*Geography and Basics of Economics in School*), 21-23, 26, 32 (in Ukr.)
3. Osadchuk, H. (2005). Senkeny na urokakh heohrafii. Neohrafyia ta osnovy ekonomiky v shkoli (*Geography and Basics of Economics in School*), 20 (in Ukr.)
4. Usova, N. (2003). Taki rizni ihry. Neohrafiia ta osnovy ekonomiky v shkoli (*Geography and Basics of Economics in School*), 23 (in Ukr.)
5. Yahnytsia, V. (2005). «Mis heohrafiia». Neohrafyia ta osnovy ekonomiky v shkoli (*Geography and Basics of Economics in School*), 26 (in Ukr.)

Abstract. *Pobidaylo N. G. Psychological and pedagogical he use of didactic local geography games on the lessons of physical geography of Ukraine.*

Introduction. *The didactic local geography game, being a simple near to student by the method of cognition of surrounding reality, must be the most natural and accessible way to the capture by those or other knowledge, abilities, skills. Existent necessity for a rational to the construction, organization and application of her in the process of studies and education requires her more her careful and detailed study. The use of playing the studies of geography decides many tasks. They develop cognitive interest to the object, activate educational activity of pupils on a lesson promote to becoming of creative personality of pupil, so as much from them often have problem character of studies, there is a question on that it is necessary to give an answer.*

Purpose *in the article investigated psychological and pedagogical he use of didactic local geography games on the lessons of physical geography of Ukraine.*

Methods, *in the article used such research methods: search on existing methodological and scientific literature with the analysis of found material, the identification of causal relationships, systematization, abstraction and specification, analysis of documentation and results of researchers on the issue of research.*

Results. *The conducted research confirmed the effectiveness of use of didactic local geography games on the lessons of physical geography of Ukraine and allowed to outline the perspective directions of future research.*

Originality. *However, the program does not proclaim that pupils should be introduced to mapping knowledge, what they got in previous classes, so the lesson should be updated actual cartographic knowledge «scale», «conventional symbols», «azimuth», «geographical coordinates», etc. Investigation of image techniques of geographic objects, objects and phenomena is unthinkable without the assessment of such a concept as generalization. Although it is not in the program, it needs to be introduced at the level of presentation in this lesson.*

Most widespread direction of extracurricular activity from geography, where apply playing technology, it tourist- local geography. In this aspect he is realized by organization of flights and tourist competitions, competitions and contest with the elements of sporting orientation or orientation on locality after certain objects and others like that.

Conclusion. *The use of this form of studies testifies in geographical education of students shows that the formation of a responsible attitude to the environment through communication in game situations revives all that, that the lessons are usually squeezed into the narrow scope of the program. And most importantly, the students begin to actively act, meditate, survive, and make decisions. Prospects for further research in this direction – use of computerized of didactic local geography games on the lessons of physical geography of Ukraine.*

Key words: *regional studies; didactic games; physical geography; pupils; gaming technology; preconditions; Ukraine.*

*Одержано редакцією 04.05.2017
Прийнято до публікації 11.05.2017*